

Драгомир ВУЈИЧИЋ
Сарајево

БОГАЋЕЊЕ ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА И ЊЕГОВО СИРОМАШЕЊЕ

Треба без узбуђивања признати да је о овој теми, па и у области примијењене лингвистике у цјелини потешко данас много новог казати. Јер, расправљања о језичком изразу нити су нова, нити ће — вјероватно — икад и бити завршена. Откад постоје, људи су на извјестан начин водили рачуна о свом изразу, свеједно да ли је тај израз био покрет, мимика или ријеч. Не од скорашњих времена и код нас говори се о томе да језик треба да буде „културна смотра народа“. Значи, то је изванредно значајан продукт друштва, с једне, незамјенљиво средство комуникације међу људима, с друге, и обиљежје човјеково, с треће стране. Уосталом, у овим важним питањима морамо се присјећати и мишљења класика марксизма, па ми зато дозволите да вас подсјетим на два-три таква мишљења, макар она вама и била добро позната.

У дјелу *Немачка идеологија I* налазимо мисао: „Језик је исто толико стар колико и свет — језик јесте практична, и за друге људе постојећа, и за мене самог постојећа стварна свест, и језик настаје, као и свест, тек из потребе, из стварне нужде општења међу људима.“¹ Да и не спомињемо Лењинову мисао да је „језик најважније средство људског општења“², као и мисао у Енгелсовом познатом писму Фојербаху: „*Битак је позиција суштине. Што је моја суштина, то је мој битак.* (. . .) Већ и језик идентификује битак и суштину“³, те ону суптилну мисао што је Маркс написао давне 1844. године у *Економско-философском рукопису*: „Језик, елеменат самог мишљења, елеменат самог ис-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс: *Немачка идеологија I*, Марксизам и његови извори, Том 15—16, Култура, Београд 1964, стр. 27—28.

² В. И. Лењин: *О праву нације на самоопредељење, Изабрана дела*, Том 8, Култура, Београд 1960, стр. 364.

³ Ф. Енгелс: *Фојербах* (К. Маркс — Ф. Енгелс: *Рани радови*, Напријед, Загреб 1961, стр. 330—331.

пољавања мисли, чулне је природе.“⁴ — Итд., итд. Обимна је литература о свему томе, вјероватно и многим од вас добро позната, али је било добро подсјетити се на неке, чини нам се, темељне поставке и полазишта у тумачењу и поимању важности језика. Јер, како се види, језик је идентификација човјека, и како је лијепо речено у старој индијској филозофији, у филозофији *Упанишадама*, језик и „говор у човјеку сабирно (је) мјесто свих сазнања“. Данас бисмо могли то формулисати и на један друкчији начин: књижевни језик је такав медиј у коме живи једна култура, а то онда значи да је језик изванредно значајна полуга сваког друштва, у њему се огледа душа једног народа, он је — да се послужимо ријечима Чомског — „културна активност људског рода“.

Кад имамо у виду горе изнесене, без сумње, неоспорне тврдње да „језик идентификује битак и суштину“ човјекову, онда с много оправдања и разлога можемо поставити и пред овим скупом једно готово изазовно питање: Како се ми односимо према језику и на који начин ми то данас богатимо наш језички израз, односно на које га све начине сиромашимо? На жалост, тешко ће нам било ко дати *потпун* и *задовољавајући* одговор на ово питање, и то из простог разлога што је проучавању тог нашег односа према језику све до посљедњих година посвећивано веома мало пажње. Добро осмишљену и готово систематски започету предратну активност у том погледу у часопису *Наш језик* нисмо континуирано наставили и у поратном периоду, већ се о ваљаности језичког израза писало и говорило од прилике до прилике, од повода до повода,¹ а не осмишљено и плански. Умјесто тога, више смо се бавили некаквим регионалнојезичким демаркацијама, оснивали смо у нашој земљи бројне универзитете са славистичким и лингвистичким катедрама, које — као што се и данас види — нису битније утицале на подизање језичке културе, на његовање и култивисање језичког израза. Разлога за то је, вјероватно, прилично много. Основно и средње усмјерено школство, особито ово посљедње, још увијек су у некаквим процесима дограђивања и не баш увијек добро замишљених реформисања. Да и не говоримо о наставним плановима и њиховом оптерећивању неким периферним стварима. Свему треба додати и наглашена демографска преструктурирања свих наших средина у послеријатном периоду. Језички израз некадашње Подгорице, ваљда то сви примјећујемо, разликује се од језичког израза данашњег Титограда, што само потврђује чињеницу да су промјене у језику и језичком изразу тијесно повезане са промјенама у друштву. Из овога слиједи логичан и одавно познати закључак да језик није статичан и да се са развијањем свих области живота развија и богати и језички израз. „Разви-

⁴ Маркс¹ — Енгелс: *Рани радови*, Напријед, Загреб 1961, стр. 250.

јањем језик се преиначава, мијења“⁵, да вас подсјетим како је писао М. Селимовић, а „култивисањем језик се утврђује и оплемењује“⁵. Истина, то се једно с другим повезује, па се зато мора водити рачуна о томе да се у свим пословима култивисања језика и настојањима да се језички израз обогати сачува *снага* и *устројство* језика у цјелини. То значи да се мора водити рачуна о језичкој природи као битном својству сваког језика. Иако „језик, као богата шума, отреса лишће, наравно, и заодева се новим, ... занавља гране и зеленило“, он чува своју природу, која се даље повезује са његовом *функцијом*, јер — као што је добро познато — језик ван функције не постоји.

Кад је ријеч о богаћењу језика и језичког израза, онда ћемо подсјетити опет на оно што нам је свима мање-више познато: да се то богаћење остварује, уопштено речено, на два основна начина:

а) уношењем „нових“⁶ ријечи, „нових“ лексема у језички израз,

б) богаћењем новим садржајима лексике која је и иначе у употреби.

Имамо ли у виду књижевнојезички израз, наравно, занемарујући нека оптерећења једног броја мање критичних и умишљених писаца и још понешто друго, можемо се сложити са познатом констатацијом да је пишчево уношење нових лексема у своја дјела, а онда даље и у наш вокабулар — занемарљиво. Довољно је да подсјетимо да се један истакнути француски књижевник жалио да је у своја бројна дјела унио једва *једну нову ријеч*. Уосталом, и Маркс је тврдио да је бесмислица сматрати да је језик, па тако и његова лексика, производ појединца.⁶ Међутим, у пишчевом изразу знатно је присутније богаћење лексема, које су у употреби, новим садржајима у новим спрегама и везама ријечи, у откривању нових значења ријечи, нових конструкција и сл. Штета је велика што је данас мали број оних који пред собом држе биљежницу док читају дјела, како она старија тако и савремена, у којима могу наћи још увијек и лијепу мисао и лијеп језички израз. А познато је да је то биљежење и касније прелиставање тих биљежака један од најбољих начина, условно да кажемо, култивисања сопственог језичког израза, „упијања“ оног што је ваљано и добро у језику. То, даље, свакако, значи да имамо у виду чињеницу да код једног не малог броја наших домаћих писаца, особито оних што су или завршили своје стварање, или пак оних што стварају у зрелијој доби, присутно је старање да мисао оживе у језичком из-

⁵ М. Селимовић: *Из рата за језик и књижевност*, Живот бр. 11—12, Сарајево 1964, стр. 21.

⁶ К. Маркс: *Основне критике политичке економије* К. Маркс и Ф. Енгелс: *Сочинения*, ГИПЛ, Москва, изд. II, Том 46, книг. I), стр. 479.

разу који излази из њихова пера. Нема сумње да бисмо према таквим писцима морали усмјеравати погледе и своје и оних које желимо поучавати љепоти језика, односно богаћењу језичког израза. Наравно, треба имати на уму и један коректив: савремена лингвистичка и социолингвистичка сазнања о природи и карактеру стандарднојезичког израза и норме у њему не прихватају оно код нас доскора одомаћено мишљење да при изрицању оцјене о „правилном“ или „неправилном“ у језику треба узети *само* језик писаца, и то из простог разлога што се језик књижевних дјела не може изједначити са стандардним језиком, иако му се тај језик, језик писаца или књижевних дјела „својом поливалентношћу, супстанцијом и структуром“ највише приближава.

Но, када је ријеч о богаћењу језичког израза, не смијемо ни у једном моменту заборавити ни онај горостасни народни, говорни, дијалекатски комплекс, који — рекли бисмо — у сваком језику на извјестан начин не само богати него и филтрира језички израз. Можда је у том погледу наша ситуација у много чему специфична. Код нас замјењивање дијалеката књижевним језиком није ишло оним путем као, на примјер, у античкој Грчкој, гдје је „у хеленистичкој епоси такозвани коине, „заједнички грчки“, у ствари књижевни језик општегрчке културе, потпуно истиснуо готово све територијалне дијалекте (с једним изузетком Лаконије, предела око Спарте, где до данас живи дијалекат који је директан потомак античког лаконског, док су се сви остали модерни грчки дијалекти развили из коинеа)⁷. Напротив, наш књижевни језик се развио на основама новоштокавских говора херцеговачког типа, тако да се у тој дијалекатској бази налази и основица његових гласова, и његовог грађења ријечи, и у промјени облика и у синтакси, а о основном лексичком фонду да и не говоримо. Зато и мислимо да оно што је писао проф. Белић прије више од педесет година важи, углавном, и данас: „Наш књижевни језик представља уздизање на степен књижевног језика — народног језика неких наших крајева у оној обради коју је тај језик добио код Вука Караџића и других добрих писаца наших. То је истина; али то не значи да је тиме наш књижевни језик прекинуо све везе са народним језиком и да се данас развија искључиво као књижевни језик у делима писаца која се стално једна на друга наслањају. Напротив, он и даље не може прекидати везе и са народним језиком нашим.“⁸ Без сумње, добрим познаваоцима доброг штокавског народног израза и српскохрватског стандарднојезичког и књижевног израза тешко може бити прихватљива некадашња Скокова тврдња да се данас „поуздано може казати, да је на хрватској

⁷ П. Ивић: *Српски народ и његов језик*, Српска књижевна задруга, књ. 429, Београд 1971, стр. 101.

⁸ А. Белић: *Српскохрватски књижевни језик*, Наш језик, св. 1, Београд 1932.

и српској страни књижевни језик (коине), као и саобраћајни (*langue parlée*), колико се на њему заснива, знатно прерастао херцеговачко и дубровачко, односно источно нарјечје, оставивши их као провинцијализме иза себе“. Биће тачна корекција ове тврдње од стране проф. Пеце: „... то никако не значи да је наша стандарднојезичка норма прекинула сваку везу са својом говорном базом, са говорима који чине основицу тога језичког обрасца“, јер „има особина које наша језичка норма може, још увек, да подешава према стању које налазимо у оним срединама које улазе у ужу основицу нашег језика и које нису изложене јачем утицају урбаних средина“. ⁹ У сваком случају, није само ријеч о наслањању и данашње регулативе, стандарднојезичког израза и норме на говорну базу када је у питању само прозодија, него и када су, рецимо, у питању и сви они други бројни језички елементи који су заједнички књижевном и стандардном језичком изразу, на једној, и народним говорима, на другој страни. Проф. Ивић је сасвим добро примијетио да је „просечно одступање штокавских народних говора од књижевног језика у ствари сасвим ограничено, тако да се књижевни језик не доживљава као језички медиј осетно друкчији од родног краја“. ¹⁰ Зато и није присутан, да тако условно кажемо, језички „расцјеп“ код писаца са штокавског подручја између њиховог књижевнојезичког израза и народних говора, особито њихових говора завичајног краја, а још мање код публициста и аутора у неким другим стилевима стандарднојезичког израза. Познато је да су у наш књижевни језик уграђени, и уграђују се, сви они сјајни и једрени елементи који постоје или се стварају у различитим дијалектима нашега народа, односно у језику наших народа, речено најкраће: у језику простог народа, који је — како рече Исидора Секулић — „уједно језик компликован и густ од прецизних назива и ретких фигура, језик пун нити и збијена ткива“. ¹¹ Морало би бити присутније настојање да се што више користимо тим збијеним језичким ткивом говора и говорења. У језику се ипак све не састоји у идентификовању лексема, творбених конструкција и форманса. Уосталом, општепознато је да ријечи и форманси почесто застаријевају; неке се ријечи понекад напросто занемарују, неке пролазе кроз нова семантичка прилагођавања, неке примају нове граматичке облике. А човјек и даље живи са стварима, посматра их безброј пута, хвата им тајне и битности, тако да се рађа нов лексем, рађа се говор — говор у човјеку. Али, вратимо се и обрнутој, већ и помињаној верзији. Било би најбоље да се оствари наша интимна жеља да се све оно што је најбоље и

⁹ А. Пецо: *Преглед српскохрватских дијалеката*, Научна књига, Београд 1978, стр. 6; па и даље — видјети код истог аутора: *Књижевни језик, стандардни језик и народни говори*, Књижевност и језик, год. XXIV, бр. 1, Београд 1977, стр. 133—136.

¹⁰ П. Ивић: *Оп. цит.*, стр. 101.

¹¹ И. Секулић: *Говор и језик културна смотра народа*, стр. 14.

најправилније у језику прошири на цио народ. На тај начин би, практично, књижевни и народни језик „сарађивали“ у развиту и богаћењу савременојезичког израза у свим стиловима, што заправо значи да би изграђивали његову савремену заједничку физиономију, која би у суштини и уистину представљала и „културну смотру“ народа у цјелини.

Морамо додати и још једну важну чињеницу, а то је да је језик *фин механизам* и да захтијева стално изграђивање осјећања за поимање и научну интерпретацију свих облика његова јављања. Он надраста човјека, свеједно што га човјек ствара. Зато ваља имати у виду да језичком богаћењу не може доприносити претјерано чистунство и пуризам из угла проматрања једног чак и доброг језичког стручњака, а још мање му може доприносити широм отварање врата за све оне наносе и конструкције које само штете језику.

Без сумње, сви знамо не мало о томе како би требало усмјеравати изграђивање доброг језичког израза и са којих извора би требало оплемењивати тај израз. Међутим, чудно је да у једној снажној, експанзионистичкој култури, каква је наша послјератна, немарно и индиферентно се односимо према језику, наравно изузимајући политикантска манипулисања језиком, тако да је и он — језик — озбиљно захваћен *девалвацијом*, која га чини бескрвним. Кад ово кажемо, онда не мислимо само на граматичке, правописне и друге неправилности у служењу језиком које су присутне на свим странама, на свим нивоима, у свим стиловима и сл., јер висока култура језичког израза не огледа се само у поштовању норми језичких. У овом случају више мислимо на лако видљиву чињеницу да се у наш језички израз у цјелини увлаче готово *бесадржајне фразе*. Употребљавамо гомиле ријечи, а кажемо сасвим мало или ништа. Као да се плашимо своје мисли, па је заодијевамо у фразе. А по ријечима А. Жид а, „само мисао недовољно лијепа плаши се савршене нагости“. Ријечи нам почесто иду испред мисли и идеја, људи пишу *au courant de la plume*, тако да ријечи постају мјенице без стварног покрића, а то је управо озбиљан сигнал да језик девалвира. И што је најгоре, тако је то у бројним рефератима, у брдима материјала који се достављају људима од општина до Федерације, у бројним резолуцијама, у законским актима, у — како се то обично каже — средствима јавног информисања, јер она преузимају и мисао и форму реферата, материјала и резолуција. Итд., итд. Вјероватно је мало језика у свијету који би, рецимо, допустили овако „луksузу“ формулацију наслова једног законског текста: *Одлука о оцјени уставности Одлуке о допуни Одлуке о обрачунавању...* Најсвјежији је примјер у Босни и Херцеговини увођење зајма за *продуктивно запошљавање*. Треба само размислити о семантици синтагме *продуктивно запошљавање*, као и о опозицији конструкције коју чујемо из свих наших ТВ-студија да неки програм

иде уживо. Одвело би нас далеко набрајање силног материјала сличне врсте. Ово је сиромашење, слабљење језика. У једном преведеном чланку у сарајевском *Одјеку* стоји: „А кад слаби језик, слаби и цивилизација, јер језик једног народа — то је његова цивилизација“ (подвлачење наше).

И поред свега претходно поменутог, ми се данас не бисмо могли сложити са Хегеловом мишљу у *Предавањима из историје филозофије*: „Језик је богатији у неразвијеном, првобитном стању народâ, — језик осиромашава са цивилизацијом и обогаћивањем граматике“. То би се супротстављало и основној дијалектичкој поставци да се са богаћењем сазнања људи богати и језик. Може бити једино ријеч о томе да пред налетима цивилизације језик у понечему сиромаша, да све више сиромаша у синтаксичком погледу, у ствари сиромаша она тако да кажемо синтаксичка орнаментика, онај смисао за уљепшавање и бирање љепшег језичког израза, љепше синтаксичке конструкције.

Међутим, не би требало да се разиђемо са овога скупа задовољни што смо поставили одређене дијагнозе. Биће далеко боље ако будемо подстакнути да у својим, и не само својим, срединама предузмемо осмишљене акције да се стање почне поправљати, прије свега прикладно интервенишући гдје је то потребно и упућивајући на лијеп језички израз, на лијепу ријеч, на лијепо говорење и писање.

Dragomir Vujičić
Sarajevo

ENRICHING LINGUISTIC EXPRESSION AND ITS IMPOVERISHMENT

Summary

It has been tried to show the ways of enriching both linguistic expression of individuals and standard-linguistic expression in general, as well as the ways of its erosion and impoverishment. The importance of a language to its people has been also pointed out, as a language in its essence is the man's identification and »cultural review of a nation«.

